

Dyczek, Piotr

Pieczenie późnohelladzkie z Pylos

Studia i Materiały Archeologiczne 9, 45-61

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

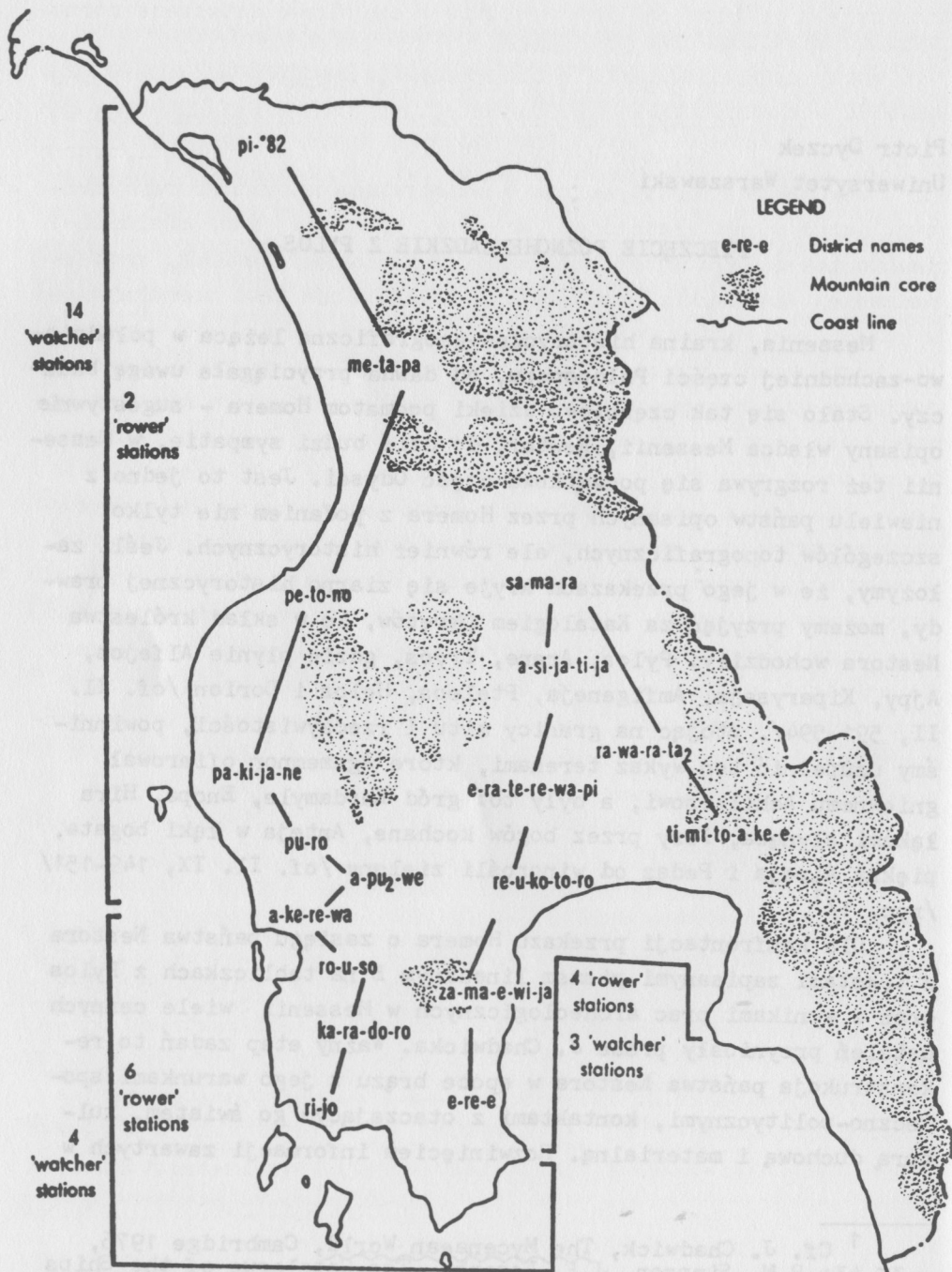
Piotr Dyczek
Uniwersytet Warszawski

PIECZĘCIE PÓZNOHELLADZKIE Z PYLOS

Messenia, kraina historyczno-geograficzna leżąca w południowo-zachodniej części Peloponezu, od dawna przyciągała uwagę badaczy. Stało się tak częściowo dzięki poematom Homera - sugestywnie opisany władca Messenii, Nestor, do dziś budzi sympatię, w Messenii też rozgrywa się początkowa część Odysei. Jest to jedno z niewielu państw opisanych przez Homera z podaniem nie tylko szczegółów topograficznych, ale również historycznych. Jeśli założymy, że w jego przekazach kryje się ziarno historycznej prawdy, możemy przyjąć za Katalogiem Okrętów, że w skład królestwa Nestora wchodziły: Pylos, Arene, Tryos, gdzie płynie Alfejos, Ajpy, Kiparysejs, Amfigeneja, Pteleos, Helos i Dorion /cf. Il. II, 591-594/. Stojąc na granicy mitu i rzeczywistości, powinniśmy uzupełnić ten wykaz terenami, które Agamemnon ofiarował gniewnemu Achillesowi, a były to: gród Kardamyle, Enopa, Hira łąkami słynąca, Fery przez bogów kochane, Anteja w łąki bogata, piękna Alpeja i Pedaz od winorośli zielony /cf. Il. IX, 149-151/ ryc. 1/¹.

Dla konfrontacji przekazu Homera o zasięgu państwa Nestora z tekstami zapisanymi pismem linearnym B na tabliczkach z Pylos oraz z wynikami prac archeologicznych w Messenii wiele cennych ustaleń przyniosły prace J. Chadwicka. Ważny etap zadań to rekonstrukcja państwa Nestora w epoce brązu z jego warunkami społeczno-politycznymi, kontaktami z otaczającym go światem, kulturą duchową i materialną. Rozwinięciem informacji zawartych w

¹ Cf. J. Chadwick, *The Mycenaean World*, Cambridge 1976, s.35-43; R.M. Simpson, J.F. Lazenby, *The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad*, Oxford 1970, s.82-99; R.H. Simpson, *The Seven Cities Offered by Agamemnon to Achilles*, BSA 61, 1966, s.113-131.

Ryc.1. Plan Messenii w późnej epoce brązu, z zaznaczonymi nazwami głównych centrów znanych z tabliczek w piśmie linearnym B /wg. W.A. McDonald, G.R. Rapp, The Minnesota Messenia Expedition, Minneapolis 1972, ryc.9-6/

tabliczkach z Pylos są liczne studia szczegółowe dotyczące różnorodnych problemów².

Systematyczne prace nad przeszłością Pylos na wzgórzu Epano Englianos i w okolicy, wiążą się z nazwiskami C. Blegena, który kierował ekspedycją amerykańską z Uniwersytetu w Cincinnati, oraz K. Kouroniotisa, a po wojnie - S. Marinatosa, którzy reprezentowali archeologów greckich³. Znacznie wcześniej idea odsłonięcia Homerowego Pylos ogarnęła wyobraźnię H. Schliemanna, następnie zaś W. Dörpfelda, ale właściwa lokalizacja tego ośrodka władzy stała się udziałem C. Blegena⁴.

Wśród odkrytych zabytków architektury i licznych wytworów sztuki i kultury materialnej, wobec odsłonięcia pierwszego na Ładzie Greckim archiwum z tabliczkami zapisanymi pismem linearnym B⁵, na dalszym planie znalazły się pieczęcie i ich odciski.

Z terenu pałacu i pobliskich grobów znamy około 200 zabytków. Jest rzeczą niewątpliwą, że te drobne przedmioty, które zachowały niejednokrotnie na powierzchni ślad ręki mistrza, mają swoją wymowę. Można je, dzięki treści niektórych scen, traktować jako źródła do poznania form kultu, upodobań mieszkańców i sfery ich zainteresowań. Wydaje się, że miały związek z zasadami funkcjonowania administracji pałacowej, może z organizacją społeczeństwa, w którym spełniały określone funkcje.

Nie należy się sugerować faktem, że archeologowie mają w ewidencji tak mało zabytków, przy czym przeważają gemmy pochodzące z grobów. Zbyt wiele ciężkich chwil przeżyli mieszkańcy Pylos

² Nie straciły aktualności m.in. prace: S. Alxiou, The Bear's Tusk Helmet, *Antiquity* 28, 1954, s.211-213; D.H.F. Gray, Linear B and Archaeology, *BICS* 6 1959, s.48 n; H. Lorimer, Homer and the Monuments, London 1950; A. Heubeck, Aus der Welt der frühgriechischen Lineartafeln, Göttingen 1966, s.81-85; A.J. Beattie, Some Notes on Reading in the Pylian Tablets, *Kadmos* 6, 1967, s.119-122; R.A. Higgins, The Archaeological Background to the Furniture Tablets from Pylos, *BICS* 3, 1956, s.39-44; A. Hurst, A propos des forgerons de Pylos, *SMEA* 5, 1968, s.92-96; L.R. Palmer, The Interpretation of Mycenaean Greek Texts, Oxford 1963, s.279-289; E.L. Bennet, The Find-Spots of the Pylos Tablets, *Mycenaean Studies*, Madison 1964, s.241-252; D.A. Was, The Kingdom of Pylos. Its Topography and Defence, *Anatolica* 3, 1969-70, s.146-176; E.L. Bennet, The Landholders of Pylos, *AJA* 60, 1956, s.103-133.

³ Cf. C.W. Blegen, M. Rawson, The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, I, Princeton 1966, s.3-29.

⁴ W. Dörpfeld, Alt-Pylos. Die Lager der homerischen Burg Pylos, *AM* 38, 1913, s.97-139.

⁵ Blegen, Rawson, op.cit., s.92-100.

w późnej fazie epoki brązu. Echa tych wypadków znajdujemy w przekazach greckich autorów⁶, mówią o nich wyniki prac wykopaliskowych⁷. Podobno szczerp Neleidów szukał schronienia w Atenach, mieszkańcy Messenii ulegli rozproszeniu⁸. Opuszczając swoje ziemie bez wątpienia zabrali wraz z cennieściami także gemmy i pierścienie, reszty mogli dokonać najeźdźcy. W ogniu, któremu uległ opustoszały pałac, wypaliły się płytki gliny z odciskami pieczęci i bezcenne dla historyków świata egejskiego tabliczki z pismem linearnym B. Do naszych czasów zachowało się 130 odcisków gemm; niektóre pochodzą z tej samej pieczęci.

Oprócz gemm z różnych odmian kamieni półszlachetnych, pieczęciami były także złote pierścienie, których płytki zajmowały sceny złożone przeważnie z kilku osób. Pierścienie zachowały się przede wszystkim w grobach.

W pałacu w Fylos odciski pieczęci pochodzą z pomieszczeń o różnych funkcjach, których domyślamy się także na podstawie znalezionych w nich tabliczek⁹ /ryc. 2/. W budowlu północno-wschodniej, w obrębie kompleksu pałacowego, dopatrywał się C. Blegen, ze względu na charakter znalezisk, miejsca produkcji gemm obok innych rodzajów działalności rzemieślniczej¹⁰. Odciski pieczęci znalazły się też w tzw. magazynie wina, w pobliżu archiwum /pomieszczenia 7 i 8/, a nawet jakby przypadkowo w portyku wejściowym /nr 1/, w pomieszczeniu 62 /o nieustalonej funkcji/, we wnętrzu 102 i 103 oraz w korytarzu 95.

Także przy zmarłych zachowały się gemmy i pierścienie: w grobowcach zaliczanych do nekropoli Fylos, przede wszystkim w tolosie IV, wydzielonym okręgu grobowym, w niektórych grobach

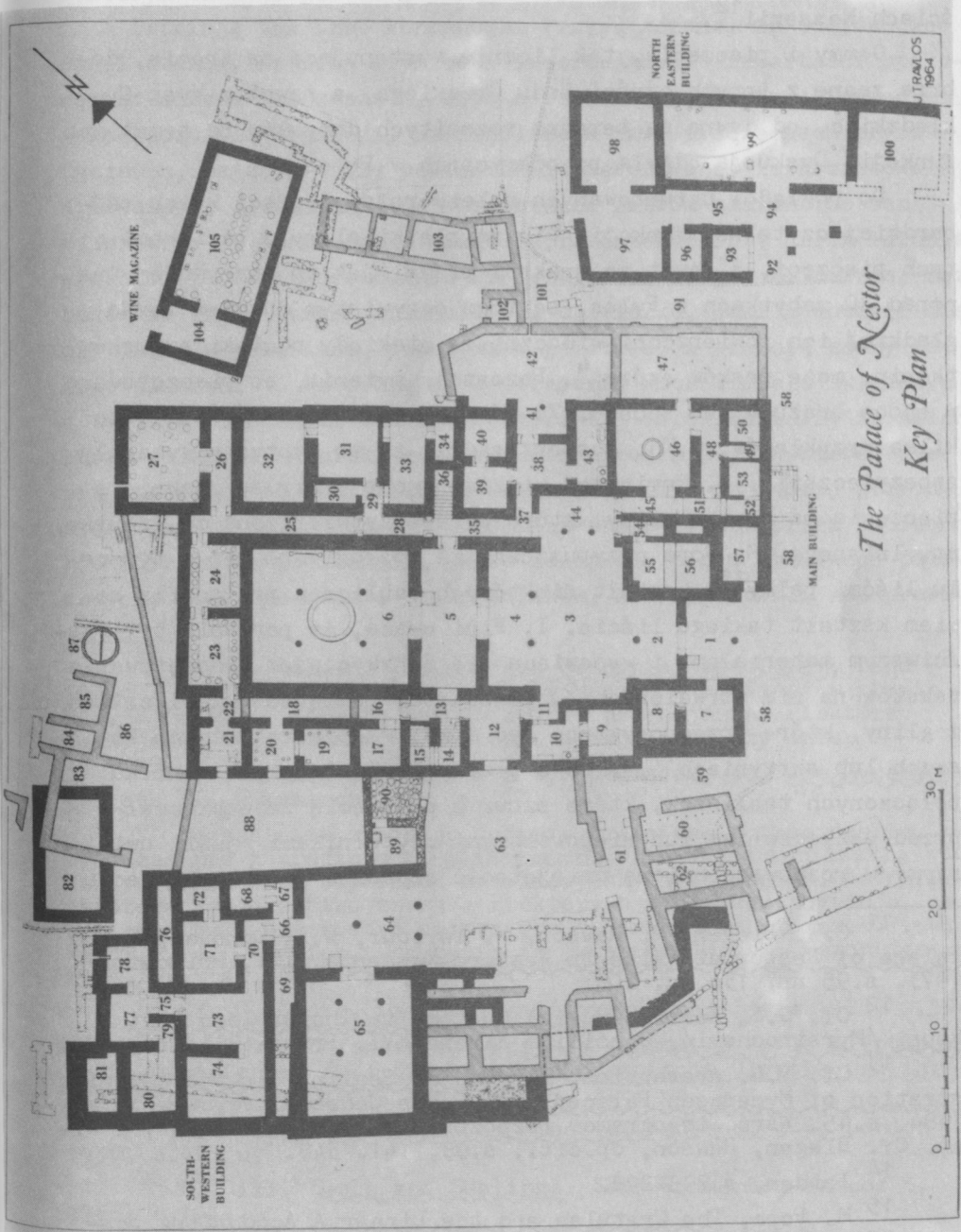
⁶ Cf. J.T. Hooker, Mycenaean Greece, London 1976, s.213-216. Cf. Herodot 1,56,3; 2,145,4; 7,204; 8,31; 9,26,2-4 oraz Tukidydes 1,12; 1,107,2.

⁷ Blegen, Rawson, op.cit., s.419-424; G. Rapp, S.E. Aschenbrenner, W. McDonald, Excavations at Nichoria in Southwest Greece, Minneapolis 1978, s.103-130.

⁸ Cf. Liryka starożytnej Grecji, opr. J. Danielewicz, Wrocław 1987, Mimnermos fr. 9/3/ tłum. W. Appel.

⁹ Cf. T.G. Palaima, Scribal Organisation and Palatial Activity, s.31-38, oraz I. Tegye, The Northeast Workshop at Fylos, s.65-78, obaj /w/ Fylos Comes Alive, New York 1984.

¹⁰ Blegen, Rawson, op.cit., s.307-312.

The Palace of Nestor
Key Plan

Ryc.2. Plan pałacu Nestora w Fylos /wg Blegen, Rawson, op.cit., wkładka/

komorowych¹¹. Nie jest to jednak właściwość ośrodka władzy; te drobne przedmioty znaleziono przy zmarłych także w innych częściach Messenii¹².

Gemmy i pieczęcie, tak licznie występujące na Krecie, dobrze znane z innych części Łądu Greckiego, a nawet z Wysp Cykladzkich, od dawna są tematem rozmaitych domysłów na temat ich funkcji. Dyskusja odżyła po odkryciach w Pylos.

Do poglądów ugruntowanych należy rola pieczęci w ich najbardziej czytelnej funkcji. Liczne płatki gliny z odciskami tych pieczęci, a nawet ze znakami pisma, jak to obserwujemy na ponad 20 zabytkach z Pylos, są tego oczywistym dowodem¹³. Na gładkiej ich powierzchni widoczne są niekiedy odciski sznurków, tkanin, może pasków skóry¹⁴. Pozostaje pytanie, co pieczętowano w epoce brązu w ten sposób. Tu różnica zdań jest wyraźna, oto kilka przykładów. H.Th. Bossert sądzi, że to dyptychy wymagały zabezpieczenia. S. Marinatos widział zwoje papirusu zamknięte pieczęcią na płatku gliny, która była przytwierdzona do sznurka, np. lnianego. M. Pope przypuszcza, że posługiwano się w tym celu liśćmi palmy¹⁵, kształt niektórych tabliczek przypomina bowiem kształt takiego liścia. I. Pini uważa, że pergamin był właściwszym materiałem i wypowiada się za zwyczajem pieczętowania tekstów na nim utrwalonych¹⁶. Trzeba też pamiętać o tabliczkach z gliny, które przechowywano, być może, w opieczętowanych koszach lub skrzyniach¹⁷, albo o przesyłkach złożonych z kilku połączonych tabliczek, które sznur z pieczęcią zabezpieczał przed uszkodzeniem lub niepowołanymi czytelnikami /jeśli uwierzemy w rozpowszechnioną umiejętność czytania w II tysiącleciu

¹¹ C.W. Blegen, M. Rawson, W. Taylour, W.P. Donovan, The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, III, Princeton 1973, s.95 nn, 134 nn. 208.

¹² Cf. G.S. Korrés, Burial Customs in Tholos Tomb 2 at Rousi /Myrsinochori/, Consilium Eirene XVI, Praga 1983, s.91-95.

¹³ Cf. V.L. Aravantios, The Use of Sealings in the Administration of Mycenaean Palaces, /w/ Pylos Comes Alive, New York 1984, s.45. Wśród ideogramów rozpoznajemy ideogram kobiety i wi-na. Cf. Blegen, Rawson, op.cit., s.98, 141, 348.

¹⁴ Ibidem, s.295-298.

¹⁵ M. Pope, The Cretulae and the Linear A Accounting System, BSA 55, 1960, s.201.

¹⁶ I. Pini, Neue Beobachtung zu den tönernen Siegelabdrucken von Zakros, AA 1983, s.559-572.

¹⁷ Blegen, Rawson, op.cit., s.97 n.

p.n.e./¹⁸. Słusznie pisał V.E.G. Kenna, że niezwykle był świat, w którym znak na płątku gliny zastępował zamki i rygle¹⁹.

Istnieją też inne koncepcje. Przypuszczano, że odcisk pieczęci stanowił rodzaj etykietyki informującej o zawartości opakowania: dzbana lub kosza²⁰, albo o osobie producenta. Pieczęć, jako rodzaj legitymacji, szczególnie w tzw. pieczęciach pryzmatycznych, mających trzy powierzchnie dekorowane, zainteresowała A. Evansa i G. Glotza²¹, a w ostatnich latach małżeństwo van Effenterre²². Każda scena miała reprezentować inny człon imienia właściciela. Zainteresowanie wzbudzała też teoria A. Evansa, rozbudowana przez innych archeologów, o związku, jaki zachodził między funkcją człowieka, pełnioną w państwie, a treścią sceny na jego pieczęci²³. Na przykład wyobrażenie kłosów miało świadczyć o tym, że właściciel takiej pieczęci był odpowiedzialny za spichlerze pałacowe. Odciski z ideogramem oznaczającym kobietę, nie przystosowane do zawieszania, uważa M. Gill za rodzaj przepustek dla służby pałacowej²⁴, zdominowanej w Fylos przez kobiety²⁵. Niektóre odciski pieczęci, jakie zachowały się w archiwach pałacowych, mogły pochodzić od urzędników, którzy czuwali nad prawi-

¹⁸ Cf. N. Valmin, The Swedish Messenia Expedition, Lund 1938; W Malthi znaleziono fragmenty naczyń z napisami w piśmie lin. B /s.393/. Może to sugerować, że przynajmniej niektórzy funkcjonariusze państwowi posiadli umiejętność czytania.

¹⁹ E.L. Bennet polemizuje z tym poglądem, cf. The Mycenaean Tablets II, Salamanca 1958, s.103.

²⁰ Sugestia ta znajduje jedynie częściowe potwierdzenie. Dotychczas nie natrafiono na jednoznacznie brzmiące tabliczki, które mogły pełnić rolę etykietek przywiązywanych do naczyń. Natomiast skrótowa forma zapisu znana z niektórych tabliczek sugeruje, że być może były one kiedyś doczepione do innych tabliczek. Cf. M. Ventris, J. Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, Cambridge 1973, np. tab. Ng 01 i Ng 02, s.300 n.

²¹ Cf. G. Glotz, La civilisation égéenne, Paris 1923, s.394n.

²² H.M. van Effenterre, Vers une grammaire de la glyptique créto-mycénienne, /w/: Die Kretisch-mykenische Glyptik und ihre gegenwärtigen Probleme, Berlin 1974, s.22 nn.

²³ A. Evans, The Palace of Minos at Knossos, III, London 1930, s.411 n.

²⁴ M. Gill, Seals and Sealings. Some Comments, Kadmos 5, 1966, s.1-11.

²⁵ Cf. Chadwick, op.cit., s.67 n.

dłowym funkcjonowaniem administracji pałacowej i podziałem dóbr w ramach ich dystrybucji i redystrybucji²⁶.

Uwagę filologów zwróciły pojedyncze słowa napisane na płatkach gliny z odciskiem pieczęci, na przykład słowo o-pa, czasem związane z innym terminem a-pu-do-si. Początkowo J. Chadwick odnosił wrażenie, że pierwszy z tych wyrazów oznacza "warsztat", natomiast drugi "podatek"²⁷. O ile interpretacja a-pu-do-si nie budzi kontrowersji, o tyle o-pa można, jak sądzi Y. Duhoux, rozumieć trojako: 1/ jako surowce dostarczane do pałacu w ramach zobowiązań podatkowych, 2/ produkty przetworzone, dostarczane jako spłaty podatków oraz 3/ świadczenie pracy jako swoista forma spłaty podatków²⁸. Pierwsza z tych możliwości wydaje się najbardziej prawdopodobna, ponieważ kawałki gliny z napisem o-pa, towarzyszyły tabliczkom zawierającym np. spis różnych rodzajów skór zwierzęcych. W ten sposób w ogólnych zarysach możemy podjąć próbę odtworzenia rodzajów pieczętowanych dokumentów w Fylos. Jak sądzę, pieczęcie przywieszano niekiedy do tabliczek, które zawierały spisy szczególnie ważnych surowców. W innych wypadkach być może pochodzą one ze zbiorczych sprawozdań spisanych na mniej trwałym materiale.

Uchwycione prawidłowości każą, jak sądzę, inaczej spojrzeć na funkcjonowanie administracji pałacowej i znaczenie niektórych pomieszczeń. Tak więc tzw. główne archiwa pałacowe prawdopodobnie zajmowały się dokumentami dotyczącymi przemieszczeń ludności, spisem niewolnic, nowych osadników oraz związanymi z tym problemami aprowizacyjnymi. Magazyn wina był nie tylko składem, ale także biurem zajmującym się szczegółową kontrolą produkcji i dystrybucji tak istotnego w gospodarce II tysiąclecia produktu. Tak zwany budynek północno-wschodni to także nie tylko warsztat produkcyjny, ale również miejsce, gdzie powstawały dokumenty związane z zaopatrzeniem w surowce.

Oczywiście same motywy odciśnięte na glinie musiały w tym kontekście mieć głębszy sens. Katalog tych motywów jest dość

²⁶ K.-E. Sjöquist, P. Åström, Fylos: Falmprints and Palm-leavs, Göteborg 1985, s.99 nn.

²⁷ Chadwick, Ventris, op.cit., cf. tabliczki: Sh 736, Wr 1325 oraz Ma 222. Także C. Shelmerdine, Industrial Activity at Fylos, Tractata Mycenaea, Skopje 1987, s.337-339.

²⁸ Cf. Y. Duhoux, Le groupe lexical de δῖσσωμι en mycénien, Minos 9, 1968, s.93 n.

bogaty. Przedstawiano zatem zwierzęta realnie istniejące, np. dziką kozę, byki, psy, małpy, ośmiornice, delfiny, jak i te, które uważamy za fantastyczne, np. gryfy. Wyobrażano również postaci ludzkie, często w grupach antytetycznych, co podpowiada nam, że być może w intencji artysty były to wyobrażenia bogów lub demonów²⁹ /ryc. 3/.

Mimo różnej tematyki łączyły te odciski, a raczej łączyły gemmy, wspólne cechy stylowe, podobny sposób przedstawiania. Wszystkie motywy są wyobrażone w oderwaniu od konkretnego miejsca, wyobrażona na nich akcja nie dzieje się w określonym czasie. Niektóre wyobrażenia nie zachowują także realnych proporcji między poszczególnymi motywami wrytymi niegdyś na powierzchni kamienia. Inne gemmy zachowane w odciskach mają motywy celowo archaizowane przez wykonawcę. Przypomina to zauważony przez J. Boardmana tzw. cut style, którym charakteryzują się gemmy z Knossos tuż przed upadkiem pałacu. Nawiązanie do osiągnięć gliptyki minojskiej jest widoczne w stylu np. pieczęci z Volimidhia, przypisywanej artyście tzw. jaspisowego lwa³⁰, który działał pod wyraźną inspiracją minojską³¹. Niektóre przedstawienia przypominają znane z Kato Zakro /wschodnia Kreta/ pochodzące z okresu SM III tzw. odciski z przedstawieniem demonów, różnie interpretowane przez D.G. Hogartha i D. Levi³². Nasuwa się określenie, że omawiane gemmy nie "opowiadają", one "symbolizują".

Prawie wszystkie wspomniane wyżej motywy znajdują się w katalogu motywów charakterystycznych dla talizmanów zaproponowanych przez V.G.E. Kenna³³. Badacz ten opracował wprawdzie wcześniejsze gemmy minojskie, jednak zadziwiająco dużo podobieństw występuje między talizmanami minojskimi a późniejszymi późnohelladzkimi pieczęciami. Wskazywał już na ten fakt V. Schiering³⁴, analizując motywy talizmanów i motywy występujące na złotych pierścieniach,

²⁹ Blegen, Rawson, op.cit., s.427.

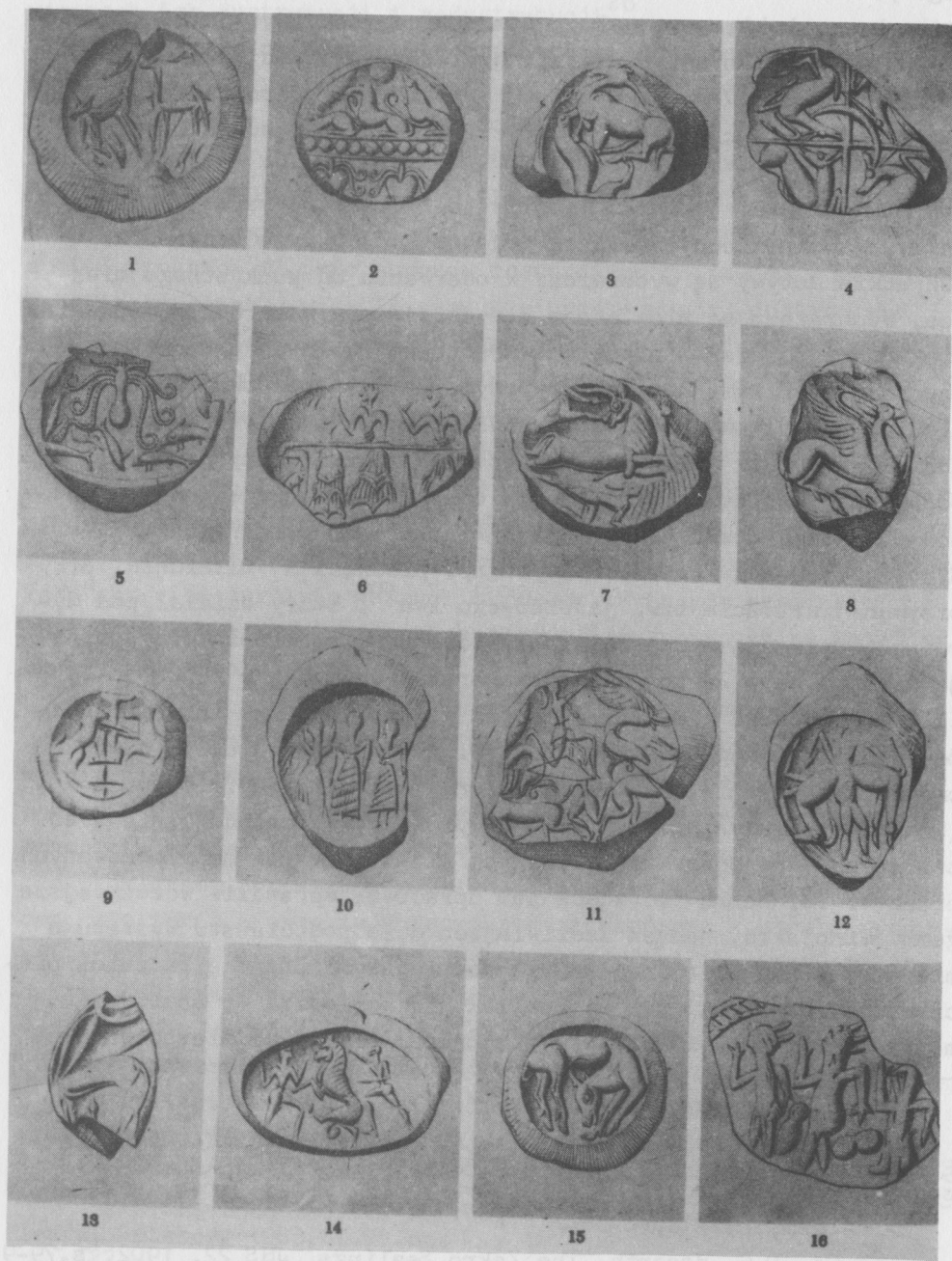
³⁰ J.H. Betts, The "Jasper Lion Master". Some Principles of Establishing LH/LM Workshops and Artists, /w/: Studien zur Minoischen und Helladischen Glyptik, Berlin 1981, s.1.

³¹ Idem, s.2-13.

³² Cf. D.G. Hogarth, The Zakro Sealings, JHS 22, 1902, s.79-91.

³³ V.E.G. Kenna, The Cretan Talismanic Stone in the Late Minoan Age, SIMA 24, 1969, s.9-28.

³⁴ V. Schiering, Formale Gesichtspunkte zu einigen motiven auf den sog. Talismanic Stones, /w/ Kretisch-mykenische Siegel, Bonn 1974, s.145-148.

Ryc.3. Zestawienie niektórych odcisków gemm znalezionych w Pylos
/wg Blegen, Rawson, op.cit., il.312/

gdzie wśród realistycznie przedstawionego krajobrazu, wypełnionego postaciami ludzkimi, znajdują się oderwane, jak się wydaje, przypadkowo umieszczone wyobrażenia, m.in. symboli religijnych, mieszczących się we wspomnianym katalogu V.E.G. Kenny. Nad problemem wyjaśnienia tych motywów pracowali także A. Persson i M. Nilsson³⁵. Obecnie w świetle nowych odkryć nie wszystkie ich uwagi i wnioski nadal zachowują aktualność, jednak generalna zasada metodologiczna, zgodnie z którą pracowali obaj naukowcy, jest nadal przydatna w pracach nad różnymi aspektami religii mykeńskiej. Na przykład A.W. Persson sugerował, aby widzieć w przedstawieniach byków i lwów symbole Krety /minojczyków/ i Łądu Greckiego /mykeńczyków/. W takiej koncepcji lew pokonujący byka oznaczałby symbolicznie przedstawione zwycięstwo Myken nad Kretą.

Powracając do zabytków z Fylos, skłaniam się ku pogładowi, że odciski pieczęci tam znalezionych, to odciski mykeńskich talizmanów, częściowo wzorowane na ich odpowiednikach z Krety³⁶. Były one umieszczone na różnych dokumentach, aby je dodatkowo zabezpieczyć i uwiarygodnić. Pieczęcie te mogły stanowić własność urzędników pałacowych albo używano ich w dokumentach państwowych w imieniu władcy. Jest również interesujące, że tego rodzaju gemmy nie występują w grobach, w których dominują dobrze znane gemmy typu narracyjnego. W kompozycji scen występuje jedność miejsca, czasu i akcji, co według H. Bizantza jest jednym z kryteriów ich autentyczności.

Z grobów pochodzą też złote pierścienie, przeważnie z wyobrażeniem scen o charakterze kultowym, różnie teraz interpretowanych. Na przykład z grobu tolosowego IV z Fylos pochodzi złoty pierścień z wyobrażoną na owalnej płytce oczka interesującą sceną³⁷ /ryc. 4/. W centrum kompozycji widzimy skaliste wzgórze, na którym przedstawiono schematycznie jakąś budowlę. Na wzgórze z jednej strony wspina się dzika koza, zaś z drugiej wyobrażono mężczyznę unoszącego lewą rękę. Wita on w ten sposób pojawiającą

³⁵ Cf. M. Nilsson, *Greek Popular Religion*, New York 1940, s.5-24, idem, *Minoan-Mycenaean Religion and its survival in Greek Religion*, Lund 1950.

³⁶ Cf. P. Dyczek, *Analiza tematyczna wybranych motywów talizmanów egejskich*, *Studia archeologiczne* 4, 1985, s.29-46, idem, *Some Notes concerning of the so-called Aegean Talismanic Stones*, Akta Eirene, Budapest 1988 /w druku/.

³⁷ Blegen, Rawson, Taylour, Donovan, op.cit., s.113, fig. 192, 9.

Ryc.4. Scena przedstawiona na złotym pierścieniu z tolosu IV. /wg Blegen, Rawson, Taylor, Donovan, op.cit., il.192, 9b/

się w przestrzeni między nim a wzgórzem postacią męską z podniesionymi rękami. Postać ta najwyraźniej unosi się w powietrzu. Jest to przedstawienie epifanii bóstwa, temat dobrze znany nie tylko z gliktyki minojskiej i mykeńskiej³⁸. Budowla na wzgórzu jest interpretowana jako tzw. sanktuarium górskie³⁹. Włączenie do sceny także kozy, zdaniem niektórych badaczy sugeruje, że oto pojawia się bóg - pan zwierząt. W tej interpretacji nie przeszkadza nikomu fakt, że przeważnie ze zwierzętami przedstawiano często w grupie antytetycznej boginię - Potnia theron. Na pierścieniu z Pylos pojawia się jakoby jej boski małżonek. Można, jak sądzę, zaproponować inną interpretację. Możliwe, że góra jest jedynie pretekstem do pojawienia się bóstwa, symbolem, że całe zdarzenie odbywa się w okręgu kultowym. Kompozycja nawiązuje do znanego z Krety wyobrażenia epifanii bóstwa przy słupie. Jeśli sugestia minojskich inspiracji artysty, który wykonał opisywany pierścień, jest słuszna, to prawdopodobne jest także, iż przedstawiona na szczycie wzgórza konstrukcja to wyobrażenie lektyki, znane z Krety, zaś koza to wcielenie bogini, symbolu płodności - nie tylko przez skojarzenie z Almateą - bowiem przedstawienie bóstw pod postaciami zwierząt dobrze znamy z ikonografii egejskiej. Możliwe, że pierścień ten, znaleziony przy szkielecie, należał do kapłana, który według wyobrażeń współczesnych mu ludzi posiadał umiejętność kontaktu z bogami. Jeśli uwzględnimy przytaczane przez E. French czy R. Häga przykłady wyraźnych inspiracji religią minojską, uchwytnych w Messenii końca epoki brązu, to zaprezentowana wyżej interpretacja wydaje się tym bardziej prawdopodobna.

Inny interesujący zabytek także pochodzi z królewskiego tolosu IV /ryc. 5/. Jest to tzw. pieczęć paciorkowa. Na złotej blaszce, nawiniętej na gagat i zespawanej w miejscu styku krawędzi, wyobrażono gryfa siedzącego na platformie ozdobionej fryzem, który H. Bulle nazwał prototryglifowym⁴⁰. Odrotna strona była ozdobiona motywem siatkowym. Jak wiemy, oczka siatki były niegdyś wypełnione kolorową pastą szklaną⁴¹. Gryf siedzi w pozycji dobrze

³⁸ Cf. R. Hägg, Epiphany in Minoan Ritual, BICS 30, 1983, s. 193 nn.

³⁹ Blegen, Rawson, Taylour, Donovan, op.cit., loc.cit.

⁴⁰ Cf. H. Bulle, Orchomenos, I. Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München, 1907, s.73.

⁴¹ Blegen, Rawson, Taylour, Donovan, op.cit., s.114.

Ryc.5. Przedstawienie gryfa na gemmie paciorkowej z tolosu IV. /wg Blegen, Hawson, Taylor, Donovan, op.cit., il.192, 8c/

znanej z egejskiego malarstwa ściennego, na co zwraca uwagę M. Lang⁴². Głowę ozdobioną pióropuszem ze strusich piór ma odwróconą do tyłu, w stronę fantazyjnie wywiniętego ogona. Rozpostarte skrzydła ozdabiają, jak zaobserwował C. Blegen, pawie pióra. O ile, jak wspomniałem wyżej, przedstawienie byka wiążemy z Kretą, lwa z Łądem Greckim, o tyle w przedstawieniu gryfa A. Evans, E. Vermeule i C. Blegen widzą symbol władzy królewskiej⁴³. Koncepcja łączenia przedstawienia gryfa z władzą królewską jest tym bardziej prawdopodobna, że tymi fantastycznymi stworami ozdobiono sale tronowe w Knossos i Fylos. Jeśli gryf był rzeczywiście symbolem władzy, to fakt ten tłumaczy rzadkość tego motywu w gliptyce, bowiem tak skomponowana postać gryfa jest znana jedynie z tolosu 2 w Tragana⁴⁴ oraz, jak wskazuje A. Sakellariou, z Menidii i Myken. Czasem ozdabiano nimi także wytwory z kości słoniowej - wykładziny i pyksidy z motywem gryfa znany z Delos i Aten⁴⁵. Genezy motywu domyślamy się idąc za sugestiami A. Desenne, H. Frankforta i J.D.S. Pendleburga na Wschodzie⁴⁶, skąd poprzez Kretę motyw ten dotarł na Łąd Grecki, uzyskując zapewne inną symbolikę i nowe znaczenie.

Przedstawione wytwory gliptyki późnohelladzkiej z Messenii zdają się świadczyć, że gemmy nie były w tym czasie przedmiotami ogólnie dostępnymi. Ich występowanie wiąże się z najwyższymi dostojnikami w państwie. Niektóre gemmy służyły celom administracyjnym, inne były symbolami sprawowanej wybitnej roli w państwie. Niektóre zapewne służyły osobistej magicznej ochronie, jeszcze inne tylko ozdobie /ryc. 6/. Tematyka gemm, choć różnorodna, wskazuje jednak na skostnienie formy artystycznej. Wzory przedstawione na gemmach często znajdują analogie w malarstwie ściennym. Być może istniał pewien zestaw tematów, który był najbliższy, czy też

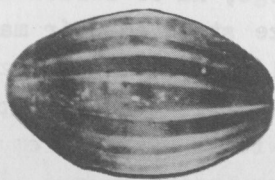
⁴² M. Lang, The Palace of Nestor at Fylos in Western Messenia, II, Princeton 1969, s.242.

⁴³ Blegen, Rawson, Taylour, Donovan, op.cit., loc.cit.; E. Vermeule, Greece in the Bronze Age, London 1966, s.189 n.

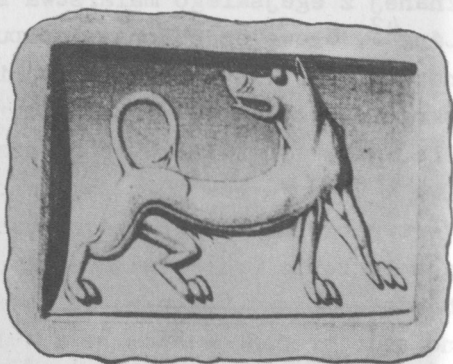
⁴⁴ Cf. Arch. Rep. 1981-1982, s.25.

⁴⁵ Cf. H.J. Kantor, Ivory carving in the Mycenaean Period, Archaeology XIII, 1960, s.14-17; H.G. Lolling, Das Kuppelgrab bei Menidii, Ateny 1880, s.20.

⁴⁶ H. Frankfort, Notes in the Cretan Griffon, BSA 37, 1936/37, s.120-122; A. Desenne, Le griffon créto-mycénien: inventaire et remarques. BCH 81, 1957, s.212 nn.

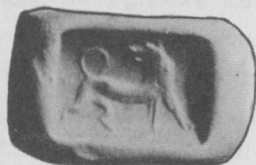
1a

2a

1b

2b

1c

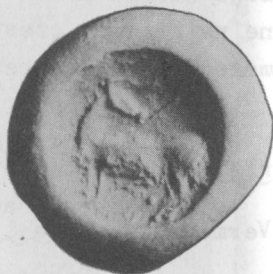
4a

3a

3b

4b

Ryc.6. Gemmy i ich odciski z grobu tolosowego IV /wg Blegen,
Rawson, Taylour, Donovan, op.cit., il.193/

z jakichś powodów najbardziej pożądanym w Messenii u schyłku epoki brązu. Wydaje się, że przez wieki wytworzył się swoisty kanon przedstawień, zależnie od potrzeby powielany w różnych dziedzinach sztuki. Wyraźne są tematyczne i stylistyczne inspiracje minojskie, szczególnie do wytworów gliktyki minojskiej z XVI i XV w. p.n.e. Mimo tego, jak wskazuje A. Tamvaki, w Messenii wytworzył się tzw. common style - w gliktyce⁴⁷. Trudno rozstrzygnąć, jakie były kierunki wpływów artystycznych na samym Łądzie Greckim. Czy źródłem inspiracji były niektóre motywy skomponowane w Mykenach, czy też może Pylos, stapiając nurty minojskie i przetwarzając je stosownie do nowych treści religijnych i społecznych, oddziaływało na Argolidę.

Często podejmuje się w literaturze próby wydzielenia w gliktyce motywów o genezie minojskiej, mykeńskiej czy też bliskowschodniej⁴⁸. Jedno jest pewne, ryte na powierzchni kamieni półszlachetnych, spełniały swoją rolę niezależnie od źródła pochodzenia. Wysoka jakość artystyczna zdaje się wskazywać, że wytwórcy gemm i ich właściciele nie spodziewali się gwałtownego załamania państwa, które rychło nastąpiło.

Te wstępne refleksje nad wytworami gliktyki z Pylos, obok wniosków wynikających ze studiów nad architekturą⁴⁹ i innymi dziedzinami sztuki, pozwalają nam dopatrywać się w tym ośrodku władzy istotnego centrum kulturowego i politycznego w Grecji epoki brązu, być może nie docenianego w dotychczasowych badaniach.

⁴⁷ A. Tamvaki, The Seals and Seadling from the Citadel House Area: A Study in Mycenaean Glyptic and Iconography, BSA 69, 1974, s.288-295.

⁴⁸ Eadem, Minoan and Mycenaean Elements in the Iconography of the Pylos Sealings, BCH, Supplement XI, 1985, s.279-289.

⁴⁹ Cf. L. Press, Architektura w ikonografii przedgreckiej, Wrocław 1967, passim.